

AZ ÉRTELMISÉGRŐL

Levél Csoóri Sándornak

A rendszerváltozás táján és azóta is Ön többször nyilatkozott arról, hogy a magyar értelmiség alkalmatlannak bizonyult történelmi feladatának ellátására, mert nem állt egyértelműen a megújulást akarók és kezdeményezők oldalára, nem vállalta a problémák és a megoldásukhoz vezető utak világos megfogalmazását, valamint elmulasztotta a társadalomnak a siker érdekében nélkülözhetetlen felvilágosítását, mozgósítását. Elégedetlenségét igazolni látszik a diktatúra utáni kibontakozás lassúsága, bizonytalansága, időnként már-már kilátástalansága, a népszuverénitást megtestesíteni hivatott döntéshozók sajnálatos kudarca, az őket hatalommal felruházó szavazók csaknem teljes tanácstalansága. Nyilvánvaló, hogy egy bizonyos szerepkör betöltetlen maradt, és a kibontakozás érdekében a terhes felelősséget előbb-utóbb valakire kell vállalnia.

Nem hiszem, hogy öt-hat éve vagy az azóta eltelt időszakban ténylegesen megvolt a fordulat gyors lebonyolításának lehetősége, és pusztán az értelmiség erkölcsi elégtelensége, sajnálatos, érthetetlen mulasztása okozta elhúzóódását, elmaradását mind a mai napig. Benyomásom szerint nemcsak hajlandósága hiányzik értelmiségünknek feladata vállalásához, hanem — bármily szomorú — a problémákkal megbirkózás képessége is. Nem csupán erkölcsi értékeknek van híján, hanem a létét megalapozó szellem is hiányzik belőle. A kérdés tehát nem az, méltó-e az értelmiség szerepének betöltésére, hanem hogy van-e, lesz-e egyáltalán értelmiségünk, és ha igen, hogyan, milyen úton-módon, a teremtő Isten mely csodája által.

Éppen ezért hiányérzetének megfogalmazását, elégedetlenségének hangoztatását (talán az Ön szándékai szerint is) nem elmarasztalásnak vagy leleplező megállapításnak vettem. Nem éreztem szükségét annak sem, hogy miatta a többiek nevében megsértődjem, hanem örömmel töltött el, hogy más is igényli az értelmiségi szerepvállalást, és — manapság szokatlanul — várakozásának nyomatékkal ad hangot. Ha hihettem volna, hogy bárki szavával az értelmiség *létrehívható*, hogy megszólíttatása által a megszólított a lét tulajdonságával ruházódhat fel, hogy a feladatunkra emlékeztető személyes szó mindig szellemmel telített, s ezáltal képessé tehet megoldására, akkor szerepemet abban láttam volna, hogy teljesítsem a rám háruló feladatot. Mivel azonban nem gondoltam, hogy a szellemi jellegű célok kijelölhetők, a mindannyiunk előtt álló teendők ellátását nem egy meghirdetett program megvalósításaként képzeltem el, hanem helyette az Ön által megfogalmazott igény kielégítésének előre be nem látható módozatait kerestem.

Számomra nem kétséges, hogy az értelmiség megszólításában, az értelmiségi szerepvállalás igényének kinyilvánításában a szellem igénye mutatkozik meg. Nincs kétségem afelől sem, hogy teljesülése, az értelmiségi szerepkör betöltése az Ön számára nem kevésbé problematikus, mint társadalmunk más, hasonló feladattal viaskodó tagja számára. Az Ön kiállításának személyes hitelét meggyőződésem szerint éppen ez a körülmény adja. Álláspontja számomra akkor válik nehe-

zen követhetővé, amikor közéleti gondjai, erőfeszítései közben személyes problémáival nem foglalkozik, s amikor az a látszat keletkezik, mintha a szellemi-kulturális jellegű feladatok megoldását kizárólag gyakorlatias intézkedésektől várná. E látszatot azért sajnálom, mert a szellemi igény nem teljesülésének, az értelmiségi szerepkör betöltetlenül maradásának (tehát az Ön által fájlat helyzetnek) az okát éppen közügy és személyesség mesterséges elválásában látom. Hiszen a személyes szellemi problémákról való megfélelkezés miatt tűnik az értelmiség megszólítása erkölcsi elmarasztalásnak, és tartja magát az az elképzelés, hogy a rendszer-változásnak lett volna gyorsabb, könnyebb útja, de öt-hat évvel ezelőtt valamit elmulasztottunk.

Az Ön iránti nagybecsülésem abból a meggyőződésből fakad, hogy számos, hamis színekben tetszelgő kortársunkkal ellentétben Ön valóban a nyomasztó kényszer tudatával éli meg a közügynek a személyes problémáktól való elválását, a közélet pragmatikus intézkedésekbe fulladását. E drámai mozzanat miatt érzem magam indítatva megszólítására. Egy dilemmát szeretnék figyelmébe ajánlani, és mérlegelése után — az Ön egyetértésére számítva — egy következtetést levonni. Hihet-e valaki szilárdan abban, hogy létünk szellemi, kulturális és nem anyagi, civilizációs megalapozású, hogy a kultúra előbb való a civilizációnál (mint ahogy tudomásom szerint Ön hisz ebben), várhatja-e elsősorban a kultúra szellemi értékeit képviselő értelmiségtől, és nem az értékekhez csak — jó esetben — igazodni tudó polgártól a társadalom problémáinak rendezését (mint ahogy felhívásaiban világosan kinyilvánította), és találhat-e közben értelmes magyarázatot arra, hogy döntéseiben többnyire személytelen, gyakorlatias szempontokhoz igazodik?

Úgy találom, hogy igen. Éppen azért, mert ennek az embernek a gondolkodását (mint az Önét) tökéletesen áthatja a kultúra, az igazság személyességének tapasztalata, mert tudja, hogy az értékek életünkben csak *helyes, személyes* döntések következményeként jelentkeznek, hogy minden helytelen választás vagy a választási lehetőség elszalasztása a rossz forrásává válik, melynek nyomásával szemben az igazságba vetett hitünk, annak jövőbeli diadala itt és most nem segíthet. Ha már a rossz bekerült világunkba, hatását gyakorlatias, személytelen — bár az igazság szolgálatának vágyától áthatott és más életét, becsületét kockára nem tevő — eszközökkel kell kivédenünk. Az Ön föllépéseiben tehát csupán azt hiányolom, hogy végső személyes indítékait "elhallgatja", vagyis sem maga, sem mások számára nem teszi egészükben láthatóvá őket, nem világítja meg az igazságnak, a személyességnek, a szellemnek azt a paradox problémáját, amely állításait, felhívásait, döntéseit egyébként jellemzi.

A kényszerű, gyakorlatias megnyilatkozások hiteles, ontikus indoklásának elmaradása miatt azonban nem csupán tetteink magánjellegű igazolhatósága válik kérdésessé, hanem a kitűzött célok elérésének esélye is csökken, esetleg meg is hiúsulhat. Ha egy amúgy is velejégig pragmatikus korban csak a gyakorlati teendőket világítjuk meg, és a célokat meg a képviselőtükre hivatott gondolkodásmódot érzelmi általánosságok, ideologikus formulák alakjában hagyjuk, eredményre nehezen jutunk. A szellemi tartalékok fokozatos fölélése következtében egyre kevésbé van remény arra, hogy felhívásainkat megértik, hogy a kívánt módon, az ügy szellemének megfelelően értik meg. Nem tehetünk emiatt másoknak szemrehányást,

ha mondandónk hozzáférhetővé tételét egyébként elmulasztjuk, ha a szellemi problémák elemző megvilágításáról nem gondoskodunk. Nem kizárt, hogy szavaink, tetteink vagy a velünk együttérzők és gondolkodók szavai, tettei a törekvések hi-telessége ellenére a kívánt célt elvetik, és megnyilatkozásaink a lelkekből kikopó szellemi fedezet híján a jövőben ellaposodnak.

A kényszerűen gyakorlatias, személytelen megoldások ésszerű határainak és tényleges szellemi-kulturális jelentőségének meg nem világítása miatt nemcsak az értelmiségi megnyilatkozások ösztönzése marad el, hanem a meglévő szellemi teljesítőképesség is tétlenségre kényszerül, hiszen az a látszat teremődik, mintha a valóban értelmiségi jellegű szellemi megoldások nem lennének korszerűek, nem lehetnének igazán eredményesek. Csak sajnálhatjuk magunkat, és csak meghök-kenéssel szemlélhetjük a kultúrtörténet cseleit, amikor azt tapasztaljuk, hogy szel-lemtelen korunkban még a szellem szempontját képviselők is szemet húnynak kor-látozása fölött. Nem akarom vitatni, bizonyos területeken — a kultúra alapvető rendeltetésének biztosítása érdekében — akkor is szükséges szempontjaink érvé-nyesítéséről gondoskodni, ha ott befolyásuk nem a szellemi teljesítményt nyújtó, hanem csupán imitáló embereknek van. Ebben az esetben célszerű lehet velük időlegesen szövetkezni, és eltérni azt a látszatot, mintha teljesítményük valódi volna. Ha azonban a célok és az eszközök, a szándékok és a kényszerek összeke-veredése folytán az a látszat alakul ki, hogy az ilyen ember álteljesítménye a mér-ce, hogy jól felfogott érdekében mindenkinek ajánlatos hozzá igazodni, akkor in-dokolt a gyakorlatiasság határain gondolkodni, és mérlegelni, meddig hagyhatjuk a szellemi erő megképződésének titkát minden másod- és harmadrendű kérdést egyébként gondosan megvizsgáló figyelmünk határán.

Amíg a népi mozgalom a két világháború között a paraszti létformától el-szigetelődd és a huszadik századi nyílt társadalom követelményeihez igazodástól húzódozó úri középosztállyal állt szemben, amíg a maga csendes forradalmát folytatta, a szellem elapadásától nem kellett tartani, mert mint minden igazi forra-dalom, ez is szelleme volt. Ma azonban, amikor a korábbi szembenállás az idők szavának engedve megszűnt, mert egyfelől az egykori mozgalom örökösei maguk is a középosztály tagjai lettek, vagy éppen derékhadát adják, másfelől az egykori úri középosztály is (nem utolsósorban a népi mozgalom szellemi hozzájárása révén) megújult, további kultúrtörténeti jelentőségű társadalmi mozgás híján a szellemi energiák áradása elapadt, többé nem tör fel önként a lelkek mélyéről. A polgári gondolkodásmóddal való terméketlen és szellemtelen szembenállás viszont káros hatású, a pragmatikus közeg még a meglévő szellemi teljesítőképességet is parla-gon hagyja. Ezért állt elő az, a háború előtt, de még a diktatúra alatt is elképzelhe-tetlen helyzet, hogy az értelmiséget, a középosztály szellemi tájékozódású tagjait — a mai polgári világban nyugtalanítóan kétértelmű helyzetbe került réteget — kötelességére kellett figyelmeztetni, és mint várható volt, a figyelmeztetés válasz és következmény nélkül maradt.

A polgártól nem várható, hogy a helyzet megváltoztatását kezdeményez-ze, értelmiségi, szellemi-kulturális szempontból viszont fenntartását semmi nem indokolja. Logikusnak tűnik tehát az a következtetés, hogy a jelen állapothoz való kényszerű alkalmazkodás mellett (amíg erre egyáltalán szükség lesz), a középosz-

tály, az értelmiség szellemi erőfeszítéseinek tartalmát adva, meg kell újítani gondolkodásunk rendszerét, a pragmatikus gondolkodás nyűge alól ki kell szabadítani kultúránk szellemi teljesítőképességét. A saját létébe feledkező polgár által terjesztett babona, hogy szellemi állapotainkat nem lehet a két háború közötti vagy a századelőt, Ady és Bartók korát jellemző színvonalra felhozni, hogy időközben velünk és világunkkal valami jóvátehetetlen történt.

Az úgynevezett létkérdések iránt érdeklődő népi mozgalom, mint annak idején Goethe, majd Tolsztoj, századunkban pedig Kafka és Wittgenstein eredendően kételkedett a végső kérdések elől kitérő (redukcionista) tudományban. Fenntartásukat az indokolta, hogy mozgalmuk a szellemi látóhatár intellektuálisan megvilágított körein túlról hozott értékes tapasztalatokat. A szellemi teljesítőképesség mai holtpontján azonban úgy tűnik, eljött az ideje, hogy a tudomány körébe vonjuk őket, vagyis a korábbi szellemi-kulturális mozgalom meg a tudomány közötti megosztottságot felszámoljuk, és olyan hiteles tudomány kialakítását tűzzük ki célul, amely a polgári látókör lehatároltságát leküzdve, az emberlét, a kultúra végső kérdéseivel, az igazság kérdésével is számol. Az előttünk álló feladat ilyen megfogalmazása teszi beláthatóvá, hogy a népiek mozgalma kezdettől fogva szellemi jellegű, értelmiségi fogantatású vállalkozás volt, a jelenség lényegét elfedő sajátos formákat pedig nem a mozgalom természete, hanem a szellemet és az értelmiségi gondolkodást elutasító polgári kor magyarázza. Akik a népi mozgalom jelentőségét bizonyos társadalmi feszültségek orvoslásában, a parasztság fölemelkedésének elősegítésében látják, azaz lényegét elfedve polgári kulcsban beszélnek róla, e szellemi örökséget muzeális értéknek tekintik, és megnyilatkozási formáinak tartósítása mellett kardoskodnak. A kultúrtörténet tanulságai szerint azonban dolgaink jövőbeli alakulását a népiek szellemi hozadéka, az általuk célba vett értelmiségi magatartás fogja meghatározni. Az Ön ismert filozófiai, teológiai tájékozódásában, amely a népiek vitális irányultságától való különbözőése miatt figyelemre méltó, egy ilyen irányú elmozdulás jelét vélelem fölfedezni, még akkor is, ha nem korunk filozófiájától és teológiájától, hanem a Goethe által meghirdetett és az utóbbi kétszáz év legkiválóbbjai által szorgalmazott arisztokratikus programtól, az igaz emberség programjától várható a gondolkodás megújítása.

A polgári tudomány körének kiszélesítése, a létkérdéseknek a tudomány körébe vonása, vagyis a tudomány eddigi helyzetének megváltozása új megvilágításba helyezi az értelmiségi szerepet is. Ha a jövőben az értelmiség hiteles tudományt művel, akkor szerepe nem oldható fel a kultúráról megfeledkező polgári létezésben, akkor az értelmiséget a közfelfogással ellentétben nem a műveltség és az intellektuális erőfeszítés teszi, hanem azzal az arisztokratával rokonul, akitől annak idején a polgár szükségesnek találta világát megszabadítani. Az értelmiségi és az arisztokratikus szerep rokonságára mutat, hogy az arisztokrácia elleni lázadását követően a polgár az értelmiségi szerepkört is felszámolta. Mára kiderült, hogy az értelmiségi szerepet azok a létkérdések alapozzák meg, amelyek képviselőjét hagyományosan az arisztokráta vállalta, amelyek fontosságát nálunk az utóbbi időben a népi mozgalom szorgalmazta, és amelyek megvilágításának, a tudományba bevonásának nyomán a hiteles tudományt művelő jövőbeli értelmiségi szerepe arisztokratikusnak nevezhető.

Az értelmiséghez intézett felhívás vagy az értelmiségnek tett szemrehányás e helyzet és e fogalom jelenbeli átalakulása miatt válik kétértelművé. Önnek az értelmiséghez fordulása, rajta feladatának számonkérése e szerepkör arisztokratikus, ontikus voltának igényében fogant, hiszen *felelőssége* csak a létkérdések képviselőjére hivatott embernek lehet. Ugyanakkor felhívása azért marad mégis erkölcsi szemrehányás, mert az értelmiség ontikus, arisztokratikus szerepe sem az Ön szavaiban, sem világunkban nem fogalmazódik meg. Emiatt egyrészt az a félreértés támad, hogy a polgár műveltsége révén tájékozódhat a végső kérdésekben, képviselheti a kultúrát, és ha ezt elmulasztja, indokolt neki szemrehányást tenni. Másrészt pedig az a látszat alakul ki, mintha a tulajdonképpeni értelmiségi szerep betöltésében reménykedni, kialakításán fáradozni eleve nevetséges volna.

A népi mozgalom annak idején sokat tett a kallódó tehetségek felkarolásáért, a parasztság műveltségi színvonalának emeléséért. A történelem iróniája, hogy a mai magyar társadalomban nem könnyebb értelmiségivé válni, vagy értelmiséginek megmaradni, mint az egykori paraszti életformán belül vagy az úri társadalom elzárkózása ellenében, holott az általános műveltség színvonala az eltelt időszakban mégiscsak emelkedett. Egyáltalán nem volna időszerűtlen, ha az önszerveződéséről, szellemi megerősödéséről gondoskodni kívánó középosztály a tudomány, a közoktatás és a közművelődés intézményei mellett, sőt azt kell mondanunk, ellenükben az értelmiségivé válás módzatairól gondolkodna, és ha megkísérelne lépéseket tenni a jelenlegi helyzet enyhítésére. Fontos volna, hogy kényszerűen gyakorlati stílusú erőfeszítései rendszerében, a nemzeti kultúra intézményeinek működtetéséről való gondoskodása közben saját körén belül olyan szellemi szabad területeket teremtsen, amelyeken az értelmiségi megnyilvánulás kibontakozhat, s amelyek lehetővé tennék, hogy a taktikai, az ideológiai megnyilvánulások köde ne fedje el az erőfeszítések sikerét biztosító szellemi alapokat.

A kultúrafelejtő polgári világból kilépés igényét, az arisztokratikus értelmiségi szerepvállalás tapasztalatát magában hordozó népi gondolat a mai napig a gondolkodásunk fogalmait és szabályait meghatározó polgári világ foglya. A jelen helyzetben nincs más választása, mint hogy megadóan eltűrje a nem rá szabott kereteket. Változás akkor következik be, ha a polgári észjárással való bénult szembenállásból kilépve, és a gyakorlatias alkalmazkodás kényszerét megszüntetve, vállalja az új tapasztalatok kifejezésére alkalmas fogalmak és szabályok megalkotását. A helyzet megváltoztatása megköveteli, hogy a vallási és a művészeti hagyomány arisztokratikus teljesítményeivel egyenrangú hiteles tudományt teremtsünk, és a polgári gondolkodásmód mellett az értelmiségi szerepkört elismerjünk. Nem lehetetlen, hogy az értelmiségi szerepvállalásnak híján lévő világunkban éppen a magyar paraszti emancipáció szellemi hozadékaként teljesüljön a kétszáz éve meghirdetett célkitűzés, találjon gazdát a kultúraképviselő hosszú idő óta ellátatlan feladata. A népmesék legkisebb fiújának motívumára gondolva, azt kell mondani, nem idegen ez a várakozás a paraszti mítosz szemléletétől. De az európai kultúra egészét megalapozó Biblia szemléletétől sem. Tudjuk, Dávid legyőzi Góliátot, ígéretünk van arra, hogy a szellemi alapjairól megfélemezhető civilizáció mindannyiunk javára a kultúra védnöksége alá kerül.